

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЯК БАЗОВОЇ СКЛАДОВОЇ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХЕРСОНЩИНИ.

При розробці погляду на подальший розвиток суспільства, його підойми та створення матеріального базису ноосфери, В.І. Вернадський неодмінно підкреслював пріоритетну роль людського розуму (тобто людини) на усіх ланках і стадіях розвитку природної і техногенної сфер. Перехід до вищої цивілізації, якщо це торкається землекористування – це заміна руйнівної системи (витоки якої залягають в ідеології поневолення в галузі сільськогосподарського виробництва) системою створювальною.

Напружена соціально-економічна ситуація обумовлює необхідність розробки науково-обґрунтованої системи раціонального використання природно-ресурсного потенціалу (ПРП) території. Як показник, що відображає всю сукупність природних ресурсів, ПРП території є базою раціональної територіальної організації природокористування та продуктивних сил в цілому.

ПРП території – історична категорія, бо пов'язана з виникненням і розвитком людського суспільства. Природна відтворюваність ПРП набирає в результаті суспільного розвитку економічних рис: "продуктивна сила, що є в розпорядженні людства, безмежна. Врожайність землі може бути безмірно підвищена прикладенням капіталу, праці і науки".

Економічні макрорайони України суттєво різняться між собою за співвідношенням окремих видів природних ресурсів. Якщо в Східному макрорайоні більше половини природних благ припадає на багаті корисні копалини, то їхня питома вага у Західному макрорайоні – лише 6,6%, у Південному ще менша – 5,1%. Провідне місце у складі ПРП України належить земельним ресурсам. Вони є головною природною продуктивною силою Південного (57,4%) і Західного (56,2%) районів, в Східному районі на них припадає 30,3% сумарного ПРП. Серед природно-господарських регіонів країни особливо великим є значення земельних угідь в областях Поділля (Вінницька – 79,1%, Тернопільська – 75,0%, Хмельницька – 72,6%) та Причорномор'я (Одеська – 71,8%, Кіровоградська – 70,3%, Херсонська – 67,1%, Миколаївська – 66,7%). Це максимальні показники по Україні. До речі, у цих областях сільськогосподарські угіддя мають визначальну роль у формуванні внутрішньої і міждержавної народногосподарської спеціалізації регіонів.

Пропульсивним видом природно-ресурсного потенціалу Херсонської області є земельні ресурси, котрі складають, як зазначалось, біля 70% ПРП території. На область припадає близько 4,7% території України, в той же час орних земель - 5,3%. Нинішня ситуація щодо використання земельних ресурсів є недостатньо науково обґрунтованою, а екологічно, соціально та економічно маловиправданою.

Стан вивчення проблеми .

Проблеми щодо оптимізації використання земельних ресурсів вивчали представники різних галузей сучасної науки: філософи (Є.Гірусов, Г.Платонов), географи (Л.Руденко, П.Шищенко), економісти (П.Борщевський, С.Дорогунцов, Б.Данилишин, М.Долішний, В.Трегобчук, Л.Чернюк) та аграрії (П.Саблук, В.Ушкаренко, А.Созінов, О.Тараріко, О.Царенко, Л.Новаковський та інші). Незважаючи на високий рівень і міждисциплінарний характер існуючих теоретичних розробок, теорія, методологія та практика реалізації щодо оптимізації використання земельних ресурсів потребують поглибленого обґрунтування з позицій аграрної, екологічної та економічної наук. Вимагають подальшої розробки моделі збалансованого використання земельних ресурсів регіонів на соціоекологічних засадах.

Завдання і методика досліджень

Метою досліджень є розробка теоретико-методологічних засад щодо оптимізації землекористування та впровадження еколого-економічних моделей використання земельних ресурсів і практичних рекомендацій по удосконаленню управління територіальними господарськими системами.

Об'єкт дослідження: процеси збалансування регіональних систем землекористування в умовах трансформування економіки.

Предмет дослідження: теоретико-методологічні, організаційно-економічні, екологічні, виробничо-ресурсні, методичні і прикладні проблеми, що виникають при удосконаленні систем землекористування.

Методи дослідження. Методологічну базу дослідження складають ключові положення економічної теорії, рішення конференцій ООН, праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Основними методами дослідження є: монографічний, статистичний, системно-структурний аналіз, районування, типології, економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу території.

Результати досліджень

Основними проблемами використання земельних ресурсів Херсонської області залишаються: питання формування ринку земель; розвитку різних форм господарювання; деградації ґрунтів та їх підтоплення; нормування водокористування.

На думку О.В.Чаянова, "діяльність сільського господарства має настільки індивідуальний, місцевий характер, наскільки обумовлена особливостями кожного клаптика експлуатованої поверхні, що ніяка керівна ззовні воля не зможе здійснювати господарювання, якщо воно скільки-небудь інтенсивне. Все мистецтво сільського трудівника саме і полягає в умінні використовувати частковості. Тільки господар, вивчивши своє господарство, може успішно його вести, а тим більше реформувати".

Земля - містке та широке поняття. Вона - національне багатство суспільства, основний засіб виробництва у сільському господарстві просторова складова, де розміщуються майже всі галузі народного господарства, а для селян - це місце праці та основа буття. В той же

час проведення земельної реформи характеризувалося спрощеним розумінням земельних відносин, як системи, що заснована на приватній власності та вільній купівлі-продажі землі з виключенням комплексного державного регулювання.

Зазначимо, що в Україні близько 7,5 млн. селян є приватними власниками землі. Яка з форм власності на землю є найбільш прийнятною для сучасного суспільства, поки що не вирішено остаточно. Серед політиків та вчених відокремлюються такі дві основні наукові течії: прихильники соціалізації землі та прихильники приватної власності на землю. За визначенням О.В.Чаянова соціалізація землі означає, що ніхто не може бути власником землі. Власність заважає землекористуванню, а тому власність на землю повинна бути ліквідована. "За власність міцно тримаються переважно ті, в кого землі багато; ті, хто здавав землю в оренду, хто торгував нею; ті, хто завдяки власності на землю, одержував ренту, забирав частину доходу у працівників і таким чином порушував їх право власності. Однак це захисники приватної власності замовчують" [1].

"Для народу важлива не власність на землю, а важливо, щоб він одержував доступ до землі, і щоб йому не заважали працювати на ній. Йому важливо також, щоб земля не зосереджувалася у руках нових багатих. Однак при приватній власності земля досить легко вислизає з рук бідніших землеробів і нагромаджується у руках багатих, які починають наживати на землі нетрудові доходи. При трудовому користуванні землею цього бути не може, не може бути оренд, і власники не можуть привласнювати ренту" [2]. В той же час, на погляд Мельника Л.Ю., Кириленка І.Г., питання про переваги чи недоліки соціалізації землі не слід оцінювати однозначно. Але з позиції соціальної справедливості соціалізація землі не має собі рівних. Вона виключає нетрудові доходи пов'язані із землею. Землю повинні використовувати лише ті, хто може і бажає її обробляти. Треба уникати оренди землі і дрібної її парцелізації.

Безумовно, приватна власність на землю сприяє організації підприємництва, більшою мірою, ніж державна. Водночас правильне також положення, що приватна власність на землю не є обов'язковою умовою для переходу до ринково-підприємницьких відносин у сільському господарстві. Організація бізнесу (підприємництва) вимагає однієї умови - забезпечення економічного і юридичного суверенітету усім об'єктам економіки, а це можливо і при державній власності на землю та її соціалізації. Треба відзначити, що трудова приватна власність, маючи перевагу порівняно з іншими формами з позицій збереження і підвищення родючості ґрунту не завжди забезпечує даний процес. Навіть у розвинутий ринковій економіці сприятлива кон'юнктура ринку на певні види продукції у той чи інший період спонукає фермерів до інтенсивного використання своєї (а тим більше орендованої) землі, і як наслідок родючість належним чином не відтворюється. З іншого боку, несприятлива ринкова кон'юнктура аграрного ринку зниження цін на сільськогосподарську продукцію змушують багатьох виробників економити на витратах, які необхідні для підтримання родючості землі. Практика приватизації землі в Херсонській області свідчить, що чимало фермерів, одержавши

землю у приватну власність, не поспішають турбуватися з її збереженням, її родючістю. Таким чином, приватизація землі сама по собі не забезпечує ні ефективного бізнесу на землі, ні збереження її родючості

Стосовно екологічного аспекту, то жодна з форм власності на землю не має якихось явних переваг або недоліків. В цьому випадку саме державна система гарантування екологічної безпеки повинна відігравати вирішальну роль. В Україні розораність землі сягає 56%, а в окремих районах Херсонської області 85-90%. Зменшення ріллі при одночасному інтенсивнішому використанні тієї, що залишалася, не призведе до зменшення обсягів виробництва с.-г. продукції, але забезпечить умови щодо сталого розвитку.

Сучасна господарська діяльність створила антропогенні навантаження, які у багатьох регіонах України перевищили здатність до самовідтворення геосистем різного походження (ландшафтно-територіальних комплексів, соціоекосистем тощо). Як болючий наочний приклад - проблема підтоплення зрошуваних агроландшафтів Херсонщини. Виникає нагальна потреба щодо удосконалення методології нормування водокористування з позиції ландшафтного землеробства та сталого розвитку території. Першим кроком до визначення стійкості ландшафтів (в т.ч. зрошуваних) повинна бути регіональна класифікація за показником прояву сучасних негативних інженерно-геологічних процесів. Наступна методична проблема полягає у необхідності визначення: протягом якого часу повинна зберігати стійкість геосистема зрошуваного ландшафту та межу своєї стійкості. На жаль, методика одержання таких даних розроблена недостатньо. З позиції сучасної екології важливим напрямом оптимізації геосистем є створення мозаїчного ландшафту, котрий включає чергування природних ділянок і антропогенно перетворених. Перший етап вирішення проблеми включає зниження розораності земель на Херсонщині до 40-45%. Другий етап - досягнення оптимальної розораності в області на рівні 28-32%.

Складній проблематиці щодо підтоплення територій присвячені праці відомих вчених: В.О. Ушкаренка, П.І. Коваленка, М.І.Ромашенка, Д.П. Савчука, О.І. Жовтоног, В.В. Морозова, М.І. Клименка та інших. Причини, які викликали підтоплення на півдні України можна поділити на дві групи: природні та техногенні. Основними природними чинниками підтоплення є: кліматичні (погіршення гідрометеорологічних умов і випадання атмосферних опадів, які перевищували середні декадні значення в 2-5 разів); практична безстічність більшості зрошуваних ландшафтів півдня України; дуже слабка природна дренажність території при наявності напірного живлення підґрунтових вод. До техногенних чинників підтоплення відносяться причини, пов'язані із водогосподарською діяльністю людини.

Таблиця 1– Площі підтоплення по Херсонській області (2005р.)

Найменування району	Загальна площа району, км ²	Площі підтоплення	
		км ²	% від площі району
Бориславський	1734	177	10
Белозерський	1763	748	42
Великоолександрівський	1531	391	26
Великолепетиський	1003	45	4
Верхньорогаченський	899	168	19
Високопільський	706	378	54
Генічеський	2448	950	39
Голопристанський	2913	1620	56
Горностаївський	1001	56	6
Іванівський	1122	26	2
Каланчацький	907	605	67
Каховський	1707	266	16
Нижньосірогозький	1212	23	2
Нововоронцовський	1022	119	12
Ново троїцький	2297	708	31
Скадовський	1162	710	61
Цюрупинський	1753	560	32
Чаплинський	1744	240	14
Всього:	28534	7790	27,3

Станом на 2005 рік найбільш потерпають від екзогенного геологічного процесу Каланчацький, Скадовський, Голопристанський та Високопільський райони, на території яких площі підтоплення перевищують 50 %. Найменшого шкідливого впливу зазнають Нижньосірогозький, Іванівський, Великолепетиський та Горностаївський райони, в яких підтоплені площі коливаються від 2 до 6 %.

В цілому по Херсонській області підтоплені території складають 7790 км² або 27 % від загальної площі.

Отже, переведення агропромислового виробництва на модель сталого розвитку є одним з фундаментальних і пріоритетних завдань. Однак впродовж усього кризового періоду екологічні проблеми землекористування практично залишалися поза увагою не лише органів державного управління, а й безпосередніх природокористувачів.

Аналіз свідчить про наявність недоліків в організації ефективного землекористування, що виникли в процесі реформування земельних відносин. Так, якщо в 1990 році врожайність зернових культур складала в Херсонській області складала 35 ц/га, то в 2001 році лише 22,1 ц/га. В переробних галузях зменшилися темпи оновлення основних засобів, характерний постійний дефіцит обігових коштів. Одним з факторів зміцнення економічної стабільності кожного с.-г. підприємства виступає раціональна організація його виробництва, яка

адаптована до наявного природно-ресурсного і виробничого потенціалу та специфічних умов ринкової економіки. Виникає нагальна потреба обґрунтування принципів поєднання розвитку господарських структур різних розмірів - дрібних, середніх, великих з урахуванням регіональних особливостей аграрного виробництва.

Саме тому пошуки можливих "ядер" стабілізації, тобто галузей і виробництв, прискорений розвиток яких (і з допомогою яких) надасть ймовірно подолання хоча би часткових труднощів і негараздів у сільському господарстві в цілому і окремих її регіонів є актуальним завданням. Однією з таких стабілізуючих форм господарювання сьогодення є особисті селянські (підсобні) господарства. Статистичні дані свідчать, що у сучасних умовах вони гальмують спад виробництва сільськогосподарської продукції практично у всіх категоріях господарств, і, за умов наявного безробіття, стримують від різкого зниження рівня життя сільського населення. Саме це зумовлює необхідність дослідження даної форми господарювання з метою визначення як їх основних особливостей, так і виявлення проблем та перспектив подальшого розвитку. Треба зазначити, що різні аспекти функціонування особистих селянських господарств досліджували такі українські вчені як П.Т.Саблук, З.І.Калугіна, О.А.Богущий, О.М.Шпичак, О.Онищенко, В.Островський, О.Погрібний, Ю.Юрчишин, В.С.Дієсперов, О.О.Комліченко та ін. Тим не менше до сих пір невирішеними залишаються цілий ряд питань щодо подальшого розвитку особистих селянських господарств, які є провідними виробниками сільськогосподарської продукції.

На підставі вивчення фактичного стану особистих господарств населення Херсонської області треба відзначити, що ведення господарства поодиноці знижує рентабельність виробництва, що негативно позначається на розвитку господарства. Залишаються практично невирішеними проблеми екологічної складової господарської діяльності особистих селянських господарств. Це стосується питань і щодо можливостей запровадження системи біоземлеробства. Об'єктивно особисті селянські (підсобні) господарства є тією ланкою аграрного сектору економіки, що виявила багато позитивних рис і за нормальних економічних умов практично всюди є прибутковими. В той же час створення дрібних с.-г. підприємств не може вважатися стратегічним напрямом формування в Україні прогресивної організаційної структури сільського господарства ринкового штибу; разом з тим, особисті селянські господарства виробляють на сьогодні більше половини с.-г. продукції. Для удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування особистих господарств населення наголошуємо на необхідності вирішення першочергових проблем щодо збуту продукції, "усунення" посередників, розвитку кооперації та втілення екологічних імперативів господарської діяльності.

І останнє. При вивченні розміщення і територіальної організації галузей агропромислового виробництва, невиробничої сфери, проблеми природо-користування, утворення і руху капіталу важливе значення мають питання структури населення і його розселення. Як відомо, Україна і український етнос історично щільно пов'язані із

землею. Структура населення і структура його розселення є категорією якості. Тому можна говорити про ступінь гармонійності агровиробничої структури, раціональності, оптимальності пропорцій між структурними блоками як про найважливіший критерій якості територіальної агроландшафтно-економіко-соціальної системи. Зрозуміло, що в сучасних умовах, характерною рисою оптимізації землекористування повинно бути цілеспрямоване формування якості життя людей в їх конкретних територіальних спільнотах.

ВИСНОВКИ

1. Оптимізація використання земельних ресурсів – базової складової ПРП Херсонщини - вимагає системного підходу, що включає економічні та соціальні, екологічні та загальнобіосферні аспекти вирішення даної проблематики.

2. Формування ринку землі вимагає обов'язкового прогнозування і вивчення можливих соціально-економічних результатів його функціонування. Необхідна система заходів щодо обмеження спекулятивно-тіньових угод земельними ділянками.

3. Створення дрібних с.-г. підприємств не може вважатися стратегічним напрямом формування в Україні прогресивної організаційної структури сільського господарства. Разом з тим особисті селянські господарства виробляють більше половини с.-г. продукції. Ми пропонуємо концепцію "двох векторів" розвитку національного АПК.

4. Сучасні методологічні проблеми нормування водокористування з позиції ландшафтного землеробства вимагають подальшої розробки теорії стійкості та надійності геосистем, організації мозаїчного ландшафту, застосування ландшафтно-економічних принципів проектування меліоративних природно-технічних комплексів.

5. Одним з головних напрямків управлінської діяльності щодо підвищення ефективності агровиробництва є відновлення та захист

існуючої брендової продукції. Наприклад, створення потужної акціонерної компанії «Херсонські арбузи».

6. Слід перенести зусилля науки та практики з проблеми встановлення ціни на землю на проблему відродження вітчизняного сільськогосподарського виробництва по всьому циклу, звертаючи зокрема увагу на інфраструктурне забезпечення.

7. За умови екологізації сільськогосподарського виробництва Херсонська область може посилити не тільки загальнодержавну, але й європейську позицію у виробництві продукції як рослинного так і тваринного походження.

8. І останнє. В сучасних умовах характерною рисою оптимізації землекористування повинно бути цілеспрямоване формування якості життя людей в їх конкретних територіальних спільнотах.

Список літератури:

1. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М., Кириленко І.Г. Економічна теорія на межі тисячоліть. Навч. посібник. - К.: ІАЕ УААН. - 2003 - 748с.
2. Чайанов А.В. Избранные произведения: сборник / Сост. Е.В.Серова, М.: Моск.рабочий, 1989. - 368с.

3. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва // за ред. д.е.н., професора, академіка УААН П.Т.Саблука. - К.: ІАЕ, 1999. - 532с.
4. Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. - К.: ІАЕ УААН, 2002. - 730с.
5. Третяк А.М. Наукові основи землеустрою. Навч. посібник. - К.: ТОВ ЦЗРУ, 2002. - 342с.
6. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови. - К.: ІАЕ. - 2002 - 518с.
7. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті - К.: ІАЕ УААН - 2001. - 638с.
8. Беручашвили Н.Л. Четыре измерения ландшафта. - М.: 1987. - 182 с.
9. Шищенко Л.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. - К.: Фитосоцицентр, 1999. - 284 с.
10. Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О. Регіональні агропромислові комплекси України. Теорія та практика розвитку. - К.: Наук.думка, 1996. - 264с.
11. Ігнатенко М.Г., Малєєв В.О. До проблеми: земля як особливий природний капітал - еколого-економічний підхід // Теорія і практика оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів; Матеріали міжн.наук.конф. - Київ: РВПС України НАН України. - 2002. - С.195-299.

